

Erőszak és társadalmi rend

A Harvard Egyetemen működő Kvantitatív Társadalomtudományi Intézet minden évben megrendezi a „Találkozás a szerzőkkel” című szimpóziumot, amelyen neves társadalomkutatók szakmai vitára bocsátják készülő könyvük kéziratát. 2007 októberében Douglass North, John Wallis és Barry Weingast „A történelem értelmezésének egy fogalmi kerete” címmel tervezett könyve került terítékre. A következőkben – miközben a szerzők korábbi, 2006-os műhelytanulmányára (Douglass C. North–John Joseph Wallis–Barry R. Weingast: „A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History”. NBER Working Paper 12795.) is támaszkodunk – a készülő mű első fejezetének a szimpóziumon megvitatott nyers változatát ismertetjük.

Minden társadalomnak valahogyan kezelnie kell az erőszak problémáját. Nincs olyan társadalom amelyben az erőszak teljesen megszűnik, de minden társadalomban létrejönnek az erőszakot feltartóztató és menedzselő mechanizmusok. A vadászó-gyűjtögető életmódot folytató emberek kis csoportokban éltek s ezekben a fennálló személyes kapcsolatok segítségével szorították vissza az erőszakot. Mivel a kis csoportban mindenki ismer mindenkit, bármelyik egyénről köztudott, hogy erőszakos vagy békeszerető. Az együttélő csoportban a személyes kapcsolatok ismétlődőek és a személyes kapcsolatok tartós fennmaradásából eredő hasznosság arra ösztönzi az embereket, hogy korlátozzák saját és mások erőszakos magatartását. A vadászó-gyűjtögető életmódot folytató emberek társadal-

mi rendjét primitív rendnek nevezik a szerzők.

A földművelésre és állattenyésztésre való áttéréssel azonban 10 000 évvel ezelőtt nagyobb embercsoportok kezdtek együttélni. A nagyobb létszámú csoportokban az erőszak feltartóztatása már nem alapulhat pusztán személyes ismeretségen és ismétlődő kapcsolatokon. Kialakult egy új társadalmi rend, a *természetes állam* (natural state). A természetes államban hierarchikus szerveződéssel szorítják korlátok közé az erőszakot: kialakul egy *domináns koalíció*, egy kisebb, uralkodó helyzetben levő embercsoport, amelyik gazdasági privilégiumok haszonélvezője és a kapott járadékok folytán érdekelt és képes is a viszonylag békés rend fenntartására. A természetes államot a szerzők azért nevezik így, mert szerintük ez a társadalmi rend az erőszak visszaszorításának magától értetődő, „természetes” módját jelenti, mivel a domináns koalíció stabilitását továbbra is a koalíción belüli személyes ismétlődő kapcsolatok biztosítják. A természetes államban a domináns koalíció járadékait az biztosítja, hogy ez egyben *korlátozott hozzáférésű társadalmi rend* (limited access order): csak az elit, a domináns koalíció tagjai férhetnek hozzá bizonyos szervezeti formákhoz, például csak a kereskedők privilegizált testületei folytathatnak kereskedelmi tevékenységet, mások ki vannak zárva abból.

A fejlett világban viszont a XVIII–XIX. századtól az ipari forradalommal kezdődően egy új társadalmi rend, a *nyitott hozzáférésű rend* (open access order) alakult ki. A nyitott hozzáférésű rendben az erőszak állami monopóliummá válik: csak az állami szervek, a

hadsereg és rendőrség alkalmazhatnak legitim módon erőszakot. A különböző politikai és gazdasági érdekcsoportok nem alkalmazhatnak erőszakot, hanem békés módon versenyezhetnek az állami szervek irányításáért. A nyitott hozzáférésű rend megkülönböztető sajátossága továbbá, hogy a társadalom széles rétegei hozzáférhetnek a különböző szervezeti formákhoz, például bárki alapíthat kereskedelmi társaságot, vagy bárki indulhat a politikai hatalomért a választásokon, és így tovább. A nyitott hozzáférésű rendben tehát a korábban nagyobb részben erőszakos versengés túlnyomórészt békés formát ölt. A szervezeti formákhoz való nyitott hozzáférés továbbá eloszlatja a keletkező járadékokat, illetve az átmenetileg létező járadékokért folyó versenyt produktív mederbe tereli, például az innovációs járadékokért folyó versengés formáiba.

Ilyen módon a szerzők nagyívű történelmi víziója szerint az emberi történelemben csak három társadalmi rend, a primitív rend, a természetes állam és a nyitott hozzáférésű rend létezik. Mára a primitív rend erőteljesen visszaszorult, a fejlett világ a nyitott hozzáférésű rendben él, azonban a „fejlődő” országokban még a természetes állam uralkodik: „körülbelül 25 ország és a világ népességének 15 százaléka él nyitott hozzáférésű társadalomban, a másik 175 ország és 85 százalék természetes államban él.” [2. o.] A három társadalmi renddel kapcsolatban a társadalomtudomány számára öt fontos feladat adódik: feltárni a három rend működésének logikáját, valamint megvilágítani a primitív rendből a természetes államba, illetve a természetes államból a nyitott hozzáférésű rendbe való átmenet kérdéseit. Mivel a természetes állam megjelenése egyben az írott történelem kezdetét is jelenti, ezért a pri-

mitív rendről és a természetes állam kialakulásáról meglehetősen hiányosak az információink. Ezért a szerzők első sorban a természetes állam és a nyitott hozzáférésű rend működésének logikájával és a kettő közötti átmenet kérdéseivel foglalkoznak.

A TERMÉSZETES ÁLLAM LOGIKÁJA

A természetes állam és a domináns koalíció létrejötte stilizáltan így gondolható el: „Képzeljünk el egy olyan világot, amelyben az erőszak elterjedt, a népesség kis csoportokból áll és nincsenek jól szervezett államok vagy hadseregek. Néhány ember az erőszakra specializálta magát, de mindenkinek készen kell állnia arra, hogy a fegyverek erejével védje meg jogait. Az erőszak specialistái védelmet nyújthatnak klienseik kis csoportjainak, de a legnagyobb fenyegetést ők maguk jelentik egymás számára. Ha megpróbálnak megegyezni a harc beszüntetéséről, az első specialista aki leteszi a fegyvert azt kockáztatja, hogy a másik megöli. Így az egyensúlyi kimenet mindkét specialista számára a fegyverben maradás és a harc folytatása.” [17. o.]

Elérhető viszont a harc megállítása akkor ha a két specialista megegyezik a világuk felosztásáról: mindkét fél elismeri a másik fél jogát az erőforrások kiaknázására annak területén. A harc beszüntetésével növekszik a termelékenység, így megnövekszik mindkét specialista járadéka. Ha a járadék növekménye elég nagy, akkor mindkét fél hitelesen úgy gondolhatja, hogy a másik fél jobban jár az erőszaktól való tartózkodással, mint a harccal. Így hiteles lesz a béke fenntartása melletti elkötelezettségük. Békésen viselkednek mert azt gondolják, hogy a másik is így tesz.

A béke melletti hiteles elkötelezettség megköveteli, hogy az erőszak specialistái képesek legyenek a járadékok mozgósítására. A járadékok mozgósítása viszont szükségessé teszi nem-katonai csoportok – papok, politikusok, a termelés szervezői, kereskedők, tanárok csoportjainak – bevonását az elitbe. Ezek a csoportok a domináns koalíció részeivé válnak, kiváltságaik révén részesülnek a járadékokból és így érdekeltté válnak a domináns koalíció fenntartásában.

A domináns koalíció gondoskodik a fizikai rendről és bizonyos fajta tulajdonjogok garantálásáról. A béke mindazonáltal nem elkerülhetetlen, az erőszak és a polgárháború mindig élő lehetőség. A katonai specialisták nem teszik le a fegyvert, fenn kell tartaniuk katonai erejüket, hogy kiegyensúlyozzák egymás hatalmát és megfélemlítsék saját klienseiket. Az elit kiváltságai túlmennek a belépés korlátozásán és az erőforrások tulajdonának monopolizálásán. Számos természetes államban az elitek szerződéses szervezeteket alakíthatnak, amelyek belső és külső szerződéseinek betartását az állam kikényszeríti. Az elitből kizártak nem rendelkeznek ezzel az értékes kiváltsággal. Például az első üzleti társaság Nagy-Britanniában a XVI. században alakult Russia Company volt, amely monopoljoggal rendelkezett az Oroszországgal folytatott kereskedelem lebonyolítására. Ez a társaság kizárólag befolyásos arisztokraták tulajdonában volt. A domináns koalíció kiváltságai révén járadékokhoz jut. E járadékoknak kettős természetük van: egyrészt statikus szemléletben a járadékkivonás csökkenti a kibocsátást, másrészt dinamikus szemléletben a járadékok tartják egyben a domináns koalíciót és az a járadékok segítségével gondoskodik a társadalmi stabilitás fenntartásáról, ami növeli a termelékenységét.

A NYITOTT HOZZÁFÉRÉSŰ RENDLOGIKÁJA

A „nyitott hozzáférés” azt jelenti, hogy minden csoportnak joga szervezetet alapítani. A szervezetek létrejöttét az állam ugyan jóváhagyja, ám ez automatikusan jár bármely csoportnak, amely teljesít bizonyos minimumkövetelményeket. A létrejött szervezetek belső és külső szerződésai az állam által fenntartott jogrendszeren keresztül kikényszeríthetőek. A szervezetek viszont nem élhetnek az erőszak eszközeivel, az állam fenntartja magának az erőszak legitim használatának monopóliumát. A csoportok által létrehozott szervezetek szabadon beléphetnek a békés gazdasági és politikai versenybe. A politikusok és a gazdasági alanyok éppúgy törekednek az erőforrások újraelosztásával járadékok létrehozására és elsajátítására a nyitott hozzáférésű rendben, mint a természetes államban. Azonban a szervezetek létrehozásának joga és a szabad belépés csakhamar erodálja a már létrejött járadékokat és ennek racionális előrelátása csökkenti a járadékok létrehozásának ösztönzőit.

A járadékteremtésnek az újraelosztáson kívül azonban van más módja is. Az innováció maga is a járadékok forrása. Szervezetek alakulnak az új lehetőségek kihasználására és az innovációs járadékok lehalászására. „Azonban a folyamat folytatódik, amint új szervezetek emelkednek föl a meglévő járadékokért folyó versenyben, eltüntetve azokat, vagy újabb innováció útján, vagy a másolás és a kisebb javítások profánabb módján. Szabad belépés és hozzáférés a kifinomult gazdasági szervezetekhez előfeltétele a teremtő rombolásnak és a dinamikus gazdaságnak.” [22. o.] A természetes államban ezzel szemben könnyebb az elitnek kiváltságaira támaszkodva létrehozni és elsajátítani a járadékokat

mintsem kockázatos innovációs próbálkozásokba bonyolódni. Így a nyitott hozzáférés eredményeként „szűk érdekeket szolgáló járadékok létrehozása nem lehetetlen, hanem egyszerűen sokkal kevésbé valószínű egy nyitott hozzáférésű társadalomban, mint egy természetes államban. Megfordítva, a nagy és átfogó csoportokat szolgáló járadékok létrehozása, vagyis a termelékenység növelő és nem csökkentő járadékteremtés sokkal valószínűbb a nyitott hozzáférésű társadalomban, mint egy természetes államban.” [24. o.] A nyitott hozzáférés logikája nemcsak a gazdaságban, hanem a politikában is működik, hosszabb távon meghiúsítva a politikusok járadékszerző és egyeduralmi törekvéseit.

AZ ÁTMENET LOGIKÁJA

Hogyan alakul át a természetes állam nyitott hozzáférésű renddé? A szerzők elvetik azt a kézenfekvő megoldást, hogy a jogokat nélkülöző tömegek politikai harca kényszeríti az elitet arra, hogy biztosítsa a tömegek számára a szervezetalakításhoz való hozzáférést, valamint a politikai és gazdasági életben való szabad részvételt. Ezt a megközelítést alkalmazza *Acemoglu* és *Robinson* műve (*Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge 2006), amely arra teszi a hangsúlyt, hogy a forradalom vagy társadalmi nyugtalanság által fenyegetett elit a demokratikus intézmények kialakításával hitelesen elkötelezheti magát a tömegeknek kedvező politika folytatására. Ehelyett a szerzők azt a nehezebb logikai utat választják, hogy a természetes állam az elit tagjai racionális cselekedeteinek – nem szándékolts – következményei folytán alakul át nyitott hozzáférésű renddé.

Így az átmenetnek eleget kell tenni a következő logikai feltételeknek:

„L.F.1. Az átmenet elején az intézmények, szervezetek és az egyének viselkedésének konzisztensnek kell lenni a természetes állam viselkedésével.

L.F.2. Az átmenet során az intézmények, szervezetek és az egyéni magatartás változásait olyan szándékos cselekedetként kell magyarázni, amelyek konzisztensek a domináns koalíció érdekeivel, de ezen cselekvések eredményeinek nem kell konzisztensnek lenniük a szándékokkal. Habár a természetes állam koalíciójának tagjai szándékosan hajtanak végre intézményi vagy szervezeti változtatásokat, céljuk tipikusan nem az átmenet folyamatának kezdeményezése vagy folytatása.

L.F.3. Az átmenet történeti időben zajlik egymást erősítő intézményi, rendszerjellegű és egyéni magatartásváltozások sorozata révén. A hozzáférés fokozatos növekedését a fennálló politikai és gazdasági rendszereknek kell fenntartani minden egyes lépésnél.” [50. o.]

Az átmenet folyamatának kulcsfontosságú fejleménye, hogy a természetes állam elitjén belül létrejön a *személytelen cseré*. Eredetileg a természetes állam a személyes kapcsolatokon, a személyes cseréken alapult. A személyes cserék esetében a felek közötti személyes folyamatos kapcsolat biztosítja a megállapodások betartását. Ha az egyik fél becsapja a másikat, akkor a kapcsolat elvesztését és a kapcsolatból eredő előnyöket kockáztatja. A folyamatos kapcsolat szükségessége korlátozza minden egyes egyén számára a cserék kiterjedését. A személytelen cseré nem követeli meg a felek folyamatos kapcsolatát, viszont feltételezi, hogy egy harmadik fél (például bíróság) kikényszerítheti a megállapodások betartását. A

személytelen csere létrejötte a természetes állam elitjén belül bizonyos *küszöbfeltételeket* követel meg:

„K.F.1. Jogrend az elit számára.

K.F.2. Örökös szervezeti formák az elit számára (ideértve magát az államot is).

K.F.3. A hadsereg politikai irányítása.” [52. o.]

A három egymásra épülő küszöbfeltétel közül a jogrend biztosítja a szerződések kikényszeríthetőségét, a potenciálisan örökké élő, jogi személyiséggel bíró szervezetek a véges emberi élet határain túlmenő kötelezettségeket vállalhatnak, végül a hadsereg politikai irányítása (a legnehezebben elérhető küszöbfeltétel) csökkentheti az erőszak előfordulását egy államon belül és szükségtelenné teszi azt, hogy a nem-katonai elitek tagjai az erőszak specialistáihoz kapcsolódjanak. A küszöbfeltételek ugyan logikailag egymásra épülnek, mégsem következnek szükségszerűen egymásból. Vagyis például a jogrend létrejötte ugyan szükséges, de nem elégséges feltétele az örökéletű szervezeti formák létrejöttének. A küszöbfeltételek mindegyike konzisztens a természetes állam logikájával és együttesen – megengedvén a személytelen cseréket – nagy mértékben kiterjesztik a munkamegosztás és a csere határait.

Az eliten belüli személytelen cserék lehetősége a *hozzáférés fokozatos kiterjesztésére* ösztönzi a domináns koalíció tagjait. Ennek ellenére a személytelen cserék elterjedéséből szintén nem következik szükségképpen a nyitott hozzáférésű rend létrejötte. Lehetséges, hogy az átmenet megakad. Például a középkorban az észak-itáliai városállamok ugyan közel jutottak a nyitott hozzáférésű rendhez, mégsem történt meg az átmenet. Az átmenetet biztosító mechanizmusok megkövetelik, hogy minden egyes lépéssel az elit többségének jóléte potenciálisan

javuljon. Ilyen mechanizmusok lehetnek a következők:

- (1) *Fiskális mechanizmus*: a hozzáférés kiterjesztése növelheti az elit tagjai között is szétsztható állami bevételeket. Például az USA-ban az 1810-es években Massachusetts állam bevezette a banktőke adóztatását. Ezután azonban a bevételek növelése céljából hamarosan engedélyezték a szabad belépést az ágazatba. A többi állam aztán utánozta ezt a gyakorlatot.
- (2) *Szabályozási mechanizmus*: a gazdasági tevékenység szabályozása egyrészt klasszikus módja a járadékok létrehozásának, másrészt megnyithatja a szabad belépés előtt az utat. Például Angliában a XIV. században állami monopóliummal szabályozták a nyersgyapjú kivitelét, ugyanakkor szabad belépést engedélyeztek a gyapjútermelésbe.
- (3) *Képviseleti intézmények* bevezetése a természetes államon belül megnyithatja az utat a demokratikus fejlődés felé.
- (4) A nemzetközi *katonai és gazdasági verseny* szintén elősegítheti a nyitott hozzáférés növekedését.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az előbbieken felvázolt fogalmi keretből a szerzők álláspontja szerint jelentős következtetések vonhatók le többek között a társadalomtudományokra, a fejlődés gazdaságtanra és a fejlesztéspolitikára nézve is. Egyrészt a természetes állam az emberi együttélés *normális módja*, a természetes államok nem kudarcot vallott államok, nem patológiás képződmények, így a politika eszközeivel nem is „javíthatók meg”. Ugyanakkor a természetes államok stabil képződmények, vagyis „nincsenek olyan belső erők a

korlátozott hozzáférésű rendek logikájában, társadalmi struktúrájában vagy történelmi dinamikájában, amelyek elkerülhetetlenül nyitott hozzáférésű renddé tennék azokat. (...) Ezért különösen nehéz átalakítani őket.” [71. o.]

Másrészt a nyitott hozzáférésű rend logikájából következik, hogy a nyitott hozzáférésű gazdaság és politika *feltételezi egymást*: „egy versenyző gazdaság nem pusztán olyan államot követel meg, amely fenntartja a nyitott hozzáférést, belépést, meghatározza a tulajdonjogokat és kikényszeríti a versenyt, hanem az államtól azt is megköveteli, hogy gondoskodjon olyan társadalmi infrastruktúráról, amely örökéletű, különösen kifinomult és bonyolult szervezeteket tart fenn. A modern üzleti vállalkozás és a virágzó modern piacok nem létezhetnek a nyitott hozzáférésű politika által biztosított intézményi kereten kívül. (...) [Ugyanakkor] a modern nyugati demokráciák nem létezhetnek anélkül, hogy versenyző piacgazdaságba lennének be-

ágyazva, ahol a versenyt a *Schumpeter* által leírt vonások jellemzik: nagy, jól szervezett és technológiailag innovatív gazdasági alanyok versenyéből következő teremtő rombolás.” [71–72. o.]

Harmadrészt a fogalmi keretből az következik, hogy a gazdasági fejlődés nem pusztán egy fokozatos bővülési folyamat, mint például nagyobb mennyiségű oktatás működtetése, több tőke felhalmozása vagy a jogrend fokozatos javítása. Ehelyett a gazdasági fejlődés a természetes államból a nyitott hozzáférésű rendbe való átmenet, amely rendkívül nehezen tervezhető folyamat.

Douglass C. North–John Joseph Wallis–Barry R. Weingast: The Natural State: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. <http://www.iq.harvard.edu/NewsEvents/Conferences/EWA/Oct07/Manuscript/NWW.ch1.Conference.pdf>

MISZ JÓZSEF